

DOI 10.15421/251911

УДК 81-139

ОСІПОВА Тетяна Федорівна

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, 207-А,
м. Харків, 61168, Україна; тел.: +38(095)5500501, e-mail: ostaniya1967@gmail.com; ID ORCID 0000-0003-2899-2606

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛІКИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Мета дослідження* – виявити широкий контекстний потенціал мовних одиниць, що містять у своєму складі омовлений невербальний компонент. *Об'єкт вивчення* – невербальний дискурс сучасного українського мовлення, *предмет* – лексико-словотвірні й семантичні інновації, що репрезентують живе мовлення сучасних українців. *Матеріал дослідження* – okazionalні та індивідуально-авторські номінативні одиниці, зафіксовані в академічних словниках і словниках лексичних та лексико-словотвірних інновацій ХХІ ст. *Методи дослідження* – функційний метод, зокрема дискурсивного й когнітивно-ономасіологічного аналізу, структурний у межах трансформаційного й компонентного аналізу, метод асоціативного аналізу та статистичного спостереження. *Результати:* у статті продемонстровано, що 1) застосування морфолого-синтаксичного механізму творення слів зумовлено певними комунікативно-прагматичними інтенціями мовця – посилити експресію або модифікувати комунікативний смисл, а також визначено, що 2) збільшення загального обсягу семантичної структури мови відбувається внаслідок а) генералізації вихідного значення, або розширення семантики; б) конкретизації, або звуження значення первинної сполуки; в) зміщення значення в разі заміни семантично усталеної твірної основи основою – невербальним мотиватором, що здійснюється з метою окреслення комунікативної ситуації або моделювання комунікативної поведінки мовця. До вивчення інноваційних механізмів неморфологічних способів словотворення пропонується методика проектування польової структури (ЛСП), що надає можливість простежити процеси формування інтерпретаційних смислів лексеми – невербального мотиватора. *Практичне використання результатів* цієї наукової розвідки вбачаємо у застосуванні пропонованих методик для подальшого вивчення механізмів вербалізації невербаліки на лексичному і граматичному рівнях мови. У *висновках* стверджуємо (а) продуктивність вербалізації невербаліки, оскільки цей процес дає змогу породжувати, актуалізувати одиниці різних мовних рівнів, (б) функційну багатогранність словотворчо-синтаксичного процесу, ефективність міждисциплінарного підходу, який розширює межі лінгвістичної практики, що сприяє підвищенню мовної й комунікативної компетенції носіїв мови.

Ключові слова: вербалізація невербаліки, широкий контекстний потенціал, невербальний дискурс, інновації, живе мовлення, комунікативна ситуація, комунікативна поведінка, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Мова, як відомо, завжди вбирає потужний контекст соціально-культурної реальності, цінностей, традицій буття й виражається в здатності людини фіксувати в знаках і мовленні предметні градації та характеристики довкілля.

Сучасна лінгвістика розвивається в річищі комунікативно-функційної (прагматичної) парадигми, що зорієнтована в діяльнісну й теологічну площину мовної системи в комунікативному середовищі — «соціальне інтерпретується не як зовнішній чинник, що мотивує ті чи інші процеси, а як факт мови; воно невід'ємне від внутрішньої структури мови» [3, с. 79]. У зв'язку з цим актуалізуються нові методи наукового пізнання, спроможні репрезентувати інноваційні явища в мові й мовленні зокрема.

Виразово-зображальні властивості мови, як відомо, закладені в її лексичних, словотвірних, граматичних, стилістичних засобах і призначені для створення образності, емоційності висловлювання. Дослідження «екстралінгвальної обумовленості граматичних одиниць надає можливість також стверджувати, що проникнення соціального у сферу лексико-граматичних форм є глибоким і неоднорідним явищем» [3, с. 79]. На сьогодні в Україні відомі лексикографічні праці В. Балог, Л. Василькової, Г. Віняр, І. Глуховцевої, О. Ільченко, Є. Карпіловської, Ж. Колоїз, Н. Лозової, Л. Мазурик, А. Нелюби, О. Стишова, Л. Тищенко,

О. Тищенко, Л. Туровської, Д. Шпачук присвячені дослідженню мовних трансформацій не тільки у сфері лексики, але й граматики.

Загальна теорія пізнання містить, як відомо, гіпотезу «подвійного кодування інформації» (А. Пейвіо), що оперує поняттями «логоген» (вербальний код) та «імаген» (невербальний код), які в процесі реалізації інтенцій мовця можуть перетинатися. Невербальні засоби комунікації репрезентуються в мовленні як відповідні коди, що потребують належного ступеня комунікативної компетенції для адекватного декодування інформації. Комунікативні смисли, утворені внаслідок омовлення невербаліки («вербалізації невербаліки»), поглиблюють комунікативну й мовну компетенцію учасників спілкування, розширюють їхній мовний і комунікативний досвід (див. про це: [7]).

Зв'язок із попередніми дослідженнями. Студії, що присвячені вивченню процесів невербальної комунікативної лінгвістики, паралінгвістики, в Україні репрезентують передусім А. Барташова, С. Голошук, І. Серякова, Л. Солошук (взаємодія вербальних і невербальних компонентів), Г. Демиденко, Л. Петровська, Л. Самойлович (невербальні засоби спілкування в системі фразеології української мови), О. Борисов, Н. Коловоротна, О. Янова (актуалізація концептів як параметрів невербальної комунікації у дискурсивній сфері), Т. Космеда, Т. Осіпова (вербалізація невербальних засобів комунікації в різних видах дискурсів), Н. Бачкур, О. Гандзюк, О. Стародубцева (кінетична лексика художнього твору), а також такі, що ґрунтуються переважно на матеріалі інших мов.

Лексико-словотвірні й семантико-сміслові інновації, що містять у своєму складі омовлений невербальний компонент, який належить до сектора знань, недостатньо репрезентованого в лінгвістиці, становлять один із прихованих ресурсів української мови в дискурсивній практиці, що й мотивує **актуальність** цього дослідження.

Мисленнєво-образна природа невербального знака-імагена обумовлює високий інгерентний ступінь експресивності, смислотворчої гнучкості, що репрезентується на різних мовних рівнях – словотвірному й морфологічному, лексичному й фразеологічному, стимулює процеси генералізації, конкретизації або зрушення в семантичній площині мови.

Постановка завдань дослідження.

Мета цієї наукової розвідки – виявити широкий контекстний потенціал мовних одиниць, що містять омовлений невербальний компонент.

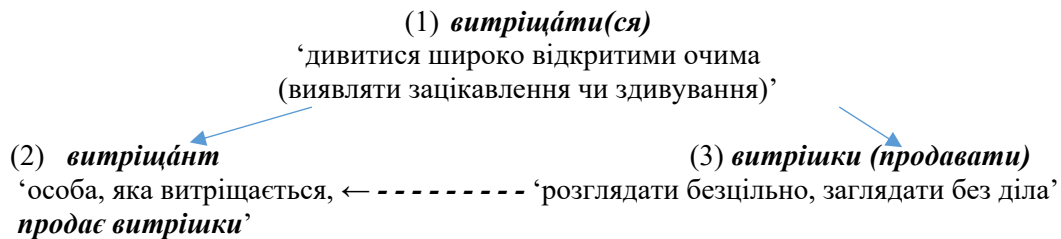
Виклад основного матеріалу. Підтримуючи академічну лінгвістичну позицію, сформовану Л. Щербою майже століття тому, про те, що осмислювати факти мови необхідно актуалізуючи факти мовного матеріалу, спроектованого на довкілля [12, с. 380], пролонгуємо сучасну теорію *живого мовлення*, спираючись на постулати, сформульовані, зокрема, Т. Космедою, порівн.: а) поняття *живе мовлення* «слід визначати крізь такі параметри, як динамічність, усно й письмово виражений спонтанний модус, рухливість, креативність»; б) «*живе мовлення* є джерелом порушення літературної норми й одночасно джерелом її поновлення, оскільки мовні помилки стають основою вироблення нових комунікативно-прагматичних норм»; в) «*живе мовлення* мотивовано комунікативною компетенцією носіїв мови, їхнім мовним чуттям і смаком» [3, с. 12] (переклад автор. – Т. О.).

У межах **морфологічного** способу за традиційними словотвірними схемами утворюються оказіональні та індивідуально-авторські експресеми, що виконують і номінативну, й експресивну функції, зокрема вони **омовлюють** виразні **ознаки особи, предмета: безобличний ← без обличч(я)** ('ознака того, що без обличчя'). *Надійде ранок. Начебто рентген, просвітить серце кволе, збайдужіле. І нестачає кисню для легень. І поряд жінки безобличне тіло* (В. Гужва) [5, с. 49]; **безталійний ← без талі[ї(і)]** ('ознака того, хто без талії (гладкий)'). *У напівпорожньому метро дві безталійні тітки в дешевих хутрянках і поганеньких в'язаних шапочках слухали таку ж чувальну третю, але в чорному капелюшку* (Березіль, 3–4/07, с. 3) [5,

с. 50]; *напівпогляд* ← *погляд* ('неуважний, нецілеспрямований погляд'). Я випадковим *напівпоглядом* застаю себе в дзеркалі (Ю. Андрухович) [7, с. 319]; *поміжзуб'я* ← *поміж зуб(ами)*. ('місце (простір) поміж зубами'). *Крізь кінський череп вже піднявся верес, А в поміжзуб'ї зуб точив свій змій...* (Б. Чіп) [5, с. 411].

Особливу увагу привертають лексико-словотвірні ланцюжки або пари слів, що репрезентують експресивні моделі, утворені за типом **словотвірного гнізда**, ланцюжки якого базуються на живих структурно-семантичних зв'язках і мотивуються певними комунікативно-прагматичними інтенціями мовця – **посилити експресію (А)** або **модифікувати комунікативний смисл (Б)**, порівн.: *витріщант* ← *витріщати(ся)* ('особа, яка витріщається; особа, яка *продає витрішки*'). ...А поруч стояли *витріщанти* (йшлося про спостерігачів за конкурсом поїдальників тістечок, пиріжків тощо) (5-й канал: Час новин, 15.08.05) [5, с. 75]. (А) – посилення експресії в новотворі відбувається внаслідок взаємодії похідних значень у словотвірному гнізді: *витріщант* ← *витріщати(ся)* → *вітрішки (продавати)* (див. Схему 1), де значення (2) – 'опредметнений результат дії'. Прагматична інформація та згущення інформації номінативної відбувається за продуктивним словотвірним типом, наслідок чинності якого простежуємо в словах на зразок: *аспірант*, *фігурант*, *дипломант* і т. п. із указівкою власне на особу, а значення (3) – це метафора, де актуалізовано смисл 'безцільно', 'без діла'. Отже, *витріщант* – це не лише 'той, хто «витріщається»' (1), але й 'той, хто при цьому марнує час, байдикує'. Простежуємо значне згущення смислового навантаження.

Схема 1

У живому мовленні регулярним і продуктивним способом словотворення є свідоме **порушення норм формотворення**, зокрема досить поширене творення компаративних форм, для моделювання ступеня вияву ознаки, оцінки від прикметників, які не можуть за характером своєї семантики виявляти ознаку більшою або меншою мірою (відносні прикметники), що застосовується з метою максимального вияву експресії (А), порівн.: *найбезрукіший* ← *безрукіший* ← *безрук(ий)* (найвищий ступінь ознаки, названої прикметником *безрукий*). В такому колі я значився серед *найбезрукіших*, тому за мною вчитель навіть закріпив іменний віник (ЛУ, 41/11, с. 8) [5, с. 305], або модифікування комунікативного смислу (Б), порівн.: *усміхати* ← *усміх(ати)-ся* ('дія (процес) – змушувати усміхатися'). «Таємниця» не тільки *усміхає* й *розчулює...* (<http://artvertep.dp.ua>, 13.04.07) [5, с. 552] – унаслідок усічення репрезентативної словоформи моделюється імперативна експресема.

У процесі опредметнення дії засобом вербально-субстантивних переходів часто **формується полярне щодо вихідного лексичне значення** новотвору на відміну від традиційних «екваторіальних» моделей (Б), порівн.: *демократія* – *демократизація*, *політика* – *політизація*, *Європа* – *європеїзація* тощо. Порівн.: *доторканізація* ← *доторканізувати* ← *доторканність* ← *не-доторкан-ність* ('опредметнена дія (процес), пов'язана з позбавленням (депутатської) недоторканності'). За словами экс-міністра внутрішніх справ, починати «доторканізацію» треба саме з парламенту, а далі вже переходити до інших структур (УМ, 20.07.07, с. 2) [5, с. 552]. Отже, відзначимо «факт об'єднання в одному словотвірному акті лексичної й синтаксичної деривації» [1, с. 120].

Найбільш продуктивним морфологічним способом в аспекті моделювання експресивності вважаємо **основоскладання**. Якщо в процесі основоскладання бере участь і **суфікс**, то він, як відомо, разом із закінченням входить до складу форманта, порівн.: *багатомовченко* ← *багато мовч-а(ти)* ('особа, яка багато мовчить'). *І вийшли на арену силачі: ... всезнайко, натякальченко і багатомовченко, дисидентокрутії і поліглот, баяніст і піаніст, балетоман...* (М. Матіос) [5, с. 41] – субстантивне новоутворення назви особи засобом омовлення її ключової комунікативної характеристики (стратегії мовчання), що, закладена у форму типового українського прізвища на *-енко*, наділяє номінацію узагальнювальними якостями й суттєво **розширює семантику** вихідної адвербіально-вербальної сполуки, підсилюючи, відповідно, й експресивність; *вуходёрний* ← *дёр(ти) вух(о)* ('ознака того, хто / що дере вухо'). *І виховувався, звичайно, не на вуходерних диктантах. А музикальний слух – річ не доконечна* (ЛУ, 19/10, с. 8) [5, с. 91] – омовлено екстралінгвальні параметри звуку (тональність, висота, тембр), що за умови дисгармонії негативно впливають на вухо слухача; вербалізація предметної ознаки в контексті **конкретизує**, тобто **звужує значення** первинної сполуки; *хатазкрайній* ← *хат(а) з кра[й](у)* ('ознака, пов'язана із позицією «моя хата з краю»'). *Це означає, що цінності вищого рівня починають превалювати над нашими консюмеристсько-хата-з-крайніми звичками* (УП, 27.01.14) [6, с. 203] – складний композит на позначення комунікативної стратегії, мотивованої прагненням мовця якнайбільш точно висловитися, утворений унаслідок **аглотинації** («склеювання») компонентів, що **генералізують** вихідні значення, узагальнюючи змодельовану в такий спосіб ознаку.

Дослідження лінгвальної практики ЗМІ надають можливість науковцям зробити висновок про збільшення загального обсягу семантичної структури мови внаслідок «розширення і поглиблення змістового вмісту значної кількості слів, тобто виникненням у них ЛСВ, завдяки яким відбувається поповнення і вдосконалення виражально-зображальних засобів літературної мови» [10, с. 211].

Метод статистичного спостереження, зокрема кількісного підрахунку, показав, що на словотвірному рівні новотвори з омовленим невербальним компонентом становлять 0,7–1 % від загальної кількості зафіксованих у відповідних джерелах неологізмів. Натомість їхня пропорційність зростає до 3 % у словниках, що фіксують інновації-перифрази, метафоричні сполучення, тобто одиниці більш високої організації, що належить до компетенції **неморфологічної сфери словотворення**. Отже, **лексико-семантичний аспект** процесу новоутворення варто розглянути на матеріалі описових номінацій відповідної організації, у яких формантом, як відомо, виступає власне семантика.

Досить продуктивним засобом новотворення є **умовна номінація**. Перенесення широковідомих найменувань на нові реалії – «один із найпоширеніших способів номінації, що відбиває через розвиток мови збагачення людської свідомості такими поняттями, які життя висуває на перший план унаслідок їхньої важливості» [4, с. 14]. Порівн.: *«Гарбуз» міністру-соціалісту*, де репрезентовано негативний смисл й актуалізовано значення 'невтішні результати аграрної політики міністра А. Барановського' (К, № 77, 2005) [2, с. 35]. У цьому разі відфраземний компонент *гарбуз* є невербальним символом комунікативної девіації, що уособлює невдачу, ганьбу, порівн.: *Дістати (з'їсти, покуштувати) [печеного] гарбуза* – 'одержати відмову під час сватання' [11, т. 2, с. 30].

Комплексне вивчення значення передбачає доцільність застосування й традиційних методів аналізу, й інноваційних. Серед мовознавців побутує думка, що «вивчення номінативної діяльності на сучасному етапі розвитку мовознавства потребує "гнучкої" моделі лексичного значення. Цікаві результати в зазначеному аспекті надають дослідження, що демонструють досвід поширення когнітивної теорії значення» [3, с. 19] (переклад автор. – Т. О.). Крім того, фахівці зазначають, «що та або та неоднослівна первинна назва й закріплене за нею вторинне найменуван-

ня з притаманним йому позитивним чи негативним оцінним потенціалом мають у своєму складі граматично панівний компонент, який вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з іншими конститuentами й цим самим формує аксіологічно марковану «дефініційну рамку» [9, с. 28].

З метою визначення контурів цієї рамки простежимо описові конструкції денотату «солодкий», які репрезентовані різномірними лексико-семантичними варіантами, що мотивовані впливом смакових відчуттів. На думку О. Потебні, серед них можна виокремити **зовнішні і внутрішні**, порівн.: «1) **враження від властивостей**, які ми приписуємо нашим зовнішнім предметам і власному тілу, і 2) **оцінка значення цих вражень** для нашого індивідуального буття, відчуття, що виникають від них, задоволення чи незадоволення...» [8, 1993, с. 54] (переклад і жирний шрифт автор. – Т. О.) О. Потебня, як відомо, визначав такі зв'язки: «солодкість предмета уявляється нам власне його заслугою, його дружелью ставленням до нас, гіркота, гострота – злістю (...) у галицько-руському наріччі “солодкий” означає “милий”» [8, 1993, с. 73].

Лексико-семантичні варіанти лексеми «солодкий» утворюють польову структуру відповідно до інтерпретації її смислів. Пряме значення слова мотивується враженнями від властивостей предмета й сфокусоване в центральній, ядерній локації поняття, порівн.:

Ядерна зона – стартова номінація поняття, нейтральна експресивність, смаковий параметр у **прямому значенні**, порівн.: «який має приємний смак, власт. цукрові, медові і т. ін.; протилежне гіркий, кислий, солоний». *Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград* (М. Коцюбинський) [11, т. 9, с. 446].

Приядерна зона – вторинна номінація, що виявляється внаслідок відповідної інтерпретації значення ‘солодкий’, що підвищує експресивність лексеми – перший рівень (1); де актуалізується **прагматична інформація**, що засобом омовлення смакового параметра моделює ситуацію – другий рівень (2).

Т. Космеда наголошує, що «в значенні не відображаються об'єктивні властивості предмета, а тільки ті, що виокремлені думкою людини, які є важливими в аспекті особливостей її контакту з предметом» [3, с. 20], тому *солодкими* називають і таке, що викликає аналогічні рефлексивні відчуття (1), зокрема *солодка вода, солодке молоко*, порівн.: *Вода тут справді смачна, солодка, не відгонить, як в інших степових колодязях, тухлими яйцями* (О. Гончар); *Жінки розставляють на майдані столи з білими мережаними скатертями, ставлять борщ, хліб, картоплю, молоко — кисле й солодке* (О. Довженко) [11, т. 9, с. 446]. До першого рівня долучаємо також і назви деяких рослин із компонентом ‘солодкий’ за таким самим принципом, порівн.: *солодкий перець* [11, т. 9, с. 446], *солодкий корінь* [11, т. 4, с. 292].

Другий рівень приядерної зони (2) сформований метафоричними сполуками з актуалізованими прагматичними параметрами, зокрема з виявом специфіки оцінного значення, простежуємо також підвищення ступеня експресивності й чітке окреслення певних ситуативних ознак, порівн.: *солодкий сон, солодке життя, солодкий голос, солодкі очі, солодка усмішка*, порівн.: *Ой, мати божжа! — тихо промовив Бонковський, приклавши трагічно руку до серця й підвівши солодкі очі до неба* (І. Нечуй-Левицький); ... *а на обличчі заостеніла та ж солодка лисяча осмішка* (С. Васильченко) [11, т. 9, с. 446] і т. ін.

Лексеми, зафіксовані словниками, як відомо, належать до активного тезаурусу мови на синхронічному рівні або в діахронічній вертикалі; частотність їхнього використання в мовленні певною мірою знижує ступінь вияву оцінки (її характеру, типу) й експресивності порівняно з інноваціями.

Отже третю, **периферійну зону** формують значення, що виникли внаслідок **подвійної метафоризації**, адже, як відомо, асоціюючи дві різні категорії об'єктів: метафора має подвійну семантичну мотивацію; ця здатність складає найважливішу ознаку «живої» метафори, порівн.: *Гіркий присмак шампанського* [2, с. 150] – змодельовано іронію, що ґрунтується на «гастичному досвіді» адресата: шампанське має солодкий, а не гіркий присмак, тому контекстова

єдність протилежних за відчуттями смаків моделює іронію, що підвищує ступінь експресивності, порівн.: *Гіркий присмак шампанського. Колишнього директора Харківського заводу шампанських вин посадили до СІЗО. Підозрюють, що вкрав 50 мільйонів прибутку підприємства* (УМ, № 172, 2009); *Перчити «солодкій» галузі* [2, с. 193] – простежуємо актуалізацію негативного смислу й породження значення ‘завдавати шкоди вітчизняній цукровій галузі’, порівн.: *Що перчить ... «солодкій» галузі. На відродження бурякоцукрової галузі в регіоні влада, сіль – госпідприємства та цукровиробники повинні працювати в одній упряжці і тісній взаємодії* (СК, № 79, 2010); *Гіркі «солодкі» уроки* (К, № 104, 2005) – змодельовано негативний смисл та вербалізовано значення ‘досвід, отриманий у процесі діяльності цукрової галузі України’ [2, с. 36]. Когнітивний аналіз, вияв відповідних асоціативних зв’язків, як бачимо, надає можливість простежити мотиви моделювання нових смислів чи лексико-семантичних варіантів слова, визначити конкретний механізм їхнього творення.

Висновки. Отже, вербалізація невербаліки як живий мовний процес виявляє широкий контекстний словотворчий потенціал і репрезентується мовними одиницями різних рівнів – морфемами, лексемами, фразеологізмами, словосполученнями як синтаксичними одиницями, що в межах морфологічного способу за традиційними словотвірними схемами утворюють оказіональні та індивідуально-авторські номінації-експресеми, лексико-словотвірні ланцюжки або пари слів, що базуються на живих структурно-семантичних зв’язках і мотивуються певними комунікативно-прагматичними інтенціями мовця.

Утворення інноваційних лексем відбувається внаслідок свідомого порушення норм формотворення, вербально-субстантивних переходів, актуалізації нових лексичних моделей, генералізації вихідних значень тощо. Механізм семантичного способу з’яви нових значень (ЛСВ) та смислів пов’язаний з певними асоціаціями, що актуалізуються в мовній свідомості, й шкалою експресивності, мотивуючись комунікативною ситуацією потреби їхньої актуалізації.

Перспективи. Вивчення неморфологічних способів словотворення варто спрямовувати в площину когнітивістики, що становить перспективу цієї наукової розвідки.

Бібліографічні посилання

1. Віняр Г. М. Новотворення в словотвірчій системі української мови. *Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи)*: тези доп. і повідомл. наук. конф. Ч. 1. Вінниця, 1994. С. 119–121.
2. Ільченко О. А., Приступа Т. І. Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства в діалозі двох культур (українсько-англійський словник метафоричних словосполучень ЗМІ: 2000–2015 рр.). Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2016. 240 с.
3. Космеда Т. А. Лингвокалейдоскоп: живые речевые процессы. Саарбрюккен: Lambert Academic Publishing, 2017. 308 с.
4. Мазурик Д. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. 26 с.
5. Нелюба А. Словотворчість незалежної України. 1991–2011: словник. Харків: ХІФТ, 2012. 608 с.
6. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2014): словник / заг. ред. А. Нелюби. Харків: ХІФТ, 2015. 220 с.
7. Осіпова Т. Ф. Вербалізація «невербаліки»: інноваційні словотвірні тенденції в системі мовознавчої термінології. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*: VI Междунар. науч. конф. (ДНУ ім. Олеся Гончара, 22–23 апреля 2013 г.). Днепропетровск, 2013. С. 221–223.
8. Потєбня А. Мысль и язык. Киев: СИЭНТО, 1993, 192 с.
9. Степаненко М. І. Новітня українська мілітарна перифрастика. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 46. С. 27–50.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ: Пуґач, 2003. 388 с.

11. Словник української мови : в 11 т. / ред. І. Білодід (голова), П. Доценко, Л. Юрчук. Київ: Наука, 1971. Т. 2: Г–Ж. 550 с.
12. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред. Л. Р. Зиндер, М. И. Матусевич. Ленинград: Наука, 1974. 427 с.

References

1. Viniar, H. M. (1994), "New creation in the word-formation system of the Ukrainian language" ["Novotvorennia v slovotvorchii systemi ukrainskoi movy"], *Movna diisnist v Ukraini (problemy, perspektvy): tezy dop. i povidoml. nauk. konf. Ch. 1. Vinnytsia*, pp. 119–121.
2. Ilchenko, O. A., Prystupa, T. I. (2016), *The verbalized "face" of modern society in the dialogue of two cultures (Ukrainian-English dictionary of the media's metaphorical word-combinations: 2000–2015)* [Verbalizovane «oblychchia» suchasnoho suspilstva v dialozi dvokh kultur (ukrainsko-anhliiskyi slovnyk metaforychnykh slovospoluchen ZMI : 2000–2015 rr.)], Natsionalna akademiia Natsionalnoi hvardii Ukrainy, Kharkiv, 240 p.
3. Kosmeda, T. A. (2017), *Linguistic Kaleidoscope: Live Speech Processes* [Lingvokalejdoskop: zhivye rechevye processy], Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 308 p.
4. Mazuryk, D. (2002), *Innovative processes in the vocabulary of modern Ukrainian literary language (90th years of the twentieth century.): Author's abstract* [Innovatsiini protsesy v leksytsi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (90 ti roky XXst.): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Lviv, 26 s.
5. Neliuba, A. (2012) *Creation of the independent Ukraine. 1991–2011: Dictionary* [Slovotvorchist nezalezhnoi Ukrainy. 1991–2011: Slovnyk], KhIFT, Kharkiv, 608 p.
6. Neliuba, A., Redko, Ye. (2015), *Lexico-word-building innovations (2014): Dictionary* [Leksyko-slovotvirni innovatsii (2014): Slovnyk. / zah. red. A. Neliuby], KhIFT, Kharkiv, 220 p.
7. Osipova, T. F. (2013), "Verbalization "non-verbals": innovative word-formation tendencies in the system of linguistic terminology" ["Verbalizatsiia «neverbalyky»: innovatsiini slovotvirni tendentsii v systemi movoznavchoi terminolohii"], *Leksiko-grammaticheskie innovatsii v sovremennykh slovianskikh jazykah: VI Mezhdunar. nauch. konf. (DNU im. Olesja Gonchara, 22–23 aprelja 2013 g.)*, Dnepropetrovsk, pp. 221–223.
8. Potebnya, A. (1993), *Thought and language* [Mysl' i yazyk], SIE'NTO, Kiev, 192 p.
9. Stepanenko, M. I. (2017), "Newest Ukrainian Military Periphrasings" ["Novitnia ukrainska militarna peryfrastyka"], *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*, vyp. 46, Kharkiv, pp. 27–50.
10. Styshov, O. A. (2003), *Ukrainian vocabulary of the late twentieth century (on the material of the language of the media)* [Ukrainska leksyka kintsia KhKh stolittia (na materiali movy zasobiv masovoi informatsii)], Puhach, Kyiv, 388 p.
11. *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 iss.*, (1971), [Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / red. I. Bilodid (holova), P. Dotsenko, L. Yurchuk], Nauka, Kyiv, t. 2: H–Zh. 550 p.
12. Shherba, L. V. (1974), *Language system and speech activity* [Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost' / red. L. R. Zinder, M. I. Matusevich], Nauka, Leningrad, 427 p.

ОСИПОВА Татьяна Фёдоровна

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры украинского языка Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды; ул. Валентиновская, 2, 207-А, м. Харьков, 61168, Украина; тел.: +38(095)5500501; e-mail: ostaniya1967@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-2899-2606

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НЕВЕРБАЛИКИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ РЕЧИ: ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. *Цель исследования* – определить широкий контекстуальный потенциал языковых единиц, содержащих вербализованный невербальный компонент. *Объект* изучения – невербальный дискурс современной украинской устной речи, *предмет* – лексико-словообразовательные и семантические инновации, представляющие живую речь современных украинцев. *Материал* исследования – окказиональные и индивидуально-авторские номинативные единицы, зафиксированные в академических словарях и словарях лексических и лексико-словообразовательных инноваций XXI ст. *Методы* исследования – функциональный, в частности метод дискурсивного и когнитивно-ономасиологического анализа, структурный метод в рамках трансформационного и компонент-

ного аналізу, метод асоціативного аналізу і статистического спостереження. **Результати:** в статті показано, що 1) застосування морфологічно-синтаксического словотворчого механізму *мотивується системою комунікативно-прагматических інтенцій адресанта*, націлених на підвищення експресивності або суттєвої модифікації комунікативних значень, а також що 2) *збільшення* загального обсягу семантичної структури номінативних конструкцій в **результаті** а) генералізації вихідного значення, або розширення семантики; б) конкретизації, або звуження значення вихідної одиниці; в) зміщення значення в випадках заміни семантично устоявшоїся образуючої основи основою – невербальним мотиватором *здійснюється з метою визначення комунікативної ситуації або моделювання комунікативного поведіння адресанта*. Для вивчення інноваційних механізмів неморфологіческих способів словотворення пропонується методика проектування полювої структури (ЛСП), що дозволяє прослідкувати процеси формування інтерпретаційних значень лексеми – невербального мотиватора. **Практическе застосування** результатів і використання запропонованих методик можливо в процесі подальшого вивчення механізмів вербалізації невербаліки на лексическому і граматическому рівнях мови. В **висновках** констатується продуктивність процесу вербалізації невербаліки, проілюстрована одиницями різних мовних рівнів, при цьому спостерігаємо функціональну багатогранність словотворчочно-синтаксического процесу, ефективність міждисциплінарного підходу, розширюючого межі лінгвістическої практики, що, як представляється, може сприяти підвищенню мовної і комунікативної компетенції носіїв мови.

Ключеві слова: вербалізація невербаліки, невербальний дискурс, широкий контекстний потенціал, інновації, жива мова, комунікативна ситуація, комунікативне поведіння, комунікативна компетентність.

OSIPOVA Tetiana Fedorivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, PhD student of the Department of the Ukrainian Language of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; 207-A, Valentynivska str. Apt 2, Kharkiv, Ukraine, 61168; mobile phone: +38(095)5500501, e-mail: ostanaya1967@gmail.com; ID ORCID 0000-0003-2899-2606

VERBALIZATION OF NON-VERBALS IN THE UKRAINIAN SPEECH: LEXICAL AND GRAMMATICAL ASPECT

Summary. Objective of the research is to determine wide contextual potential of linguistic units containing a verbalized non-verbal component. **Object of the research** is a non-verbal discourse of the modern Ukrainian oral speech; **subject of the research** is represented by lexical, word-forming, and semantic innovations representing live speech of the modern Ukrainians. **Materials** of the study include occasional and individual-author's nominative units recorded in academic dictionaries and dictionaries of lexical as well as lexical and word-forming innovations of the 21st century. **Methods** of the research are the following: functional (a method of discourse and cognitive-onomasiological analysis), structural (in terms of transformational and component analysis), methods of associative analysis and statistic observation. **The results** are as follows: the paper **has demonstrated** that 1) application of morphological and syntactic word-forming mechanism is *motivated by the system of communicative-pragmatic intentions of an addresser* aimed at the increase in expressiveness or considerable modification of the communicative senses; and 2) *increase* in total volume of semantic structure of nominative patterns *as a result of* a) generalization of the initial meaning or widening in semantics; b) concretization or narrowing of the meaning of the initial unit; c) shifts in the meanings, in cases when semantically conventional forming basis is replaced by the basis being a non-verbal motivator, *take place to determine communicative situation or modeling of communicative behaviour of an addresser*. A methodology to design field structure (LSF) is proposed to study non-morphological methods of word formation; the methodology makes it possible to trace the processes of the formation of interpretational meanings of a lexeme – non-verbal motivator. **Practical implication** of the results and use of the proposed methods are possible in the process of further analysis of the mechanisms to verbalize non-verbals both at lexical and grammatical linguistic levels. **Conclusions** are drawn to emphasize the productivity of the process to verbalize non-verbals illustrated by the units of different linguistic levels; in this context, we can observe functional complexity of both word-forming and syntactic processes as well as efficiency of the inter-disciplinary approach which widens the boundaries of linguistic practice and may favour improvement of the linguistic and communicative competence of the native speakers.

Keywords: verbalization of non-verbals, non-verbal discourse, wide contextual potential, innovations, live speech, communicative situation, communicative behaviour, communicative competence.

Надійшла до редколегії 14.03.19